

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridagi axloqiy qadriyatlar

Maftuna Obidjon-qizi Anvarjonova
Ilmiy maslahatchi: M.Mirzakarimova
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Maqolada Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ta'lim va tarbiya masalalari tahlil qilinadi. Asardagi maqollar va hikmatlar turkiy xalqlarning axloqiy qadriyatlarini yoritadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, pedagogik g'oyalar bugungi ta'lim bilan uyg'unlashadi.

Kalit so'zlar: Mahmud Qoshg'ariy, Devonu lug'otit turk, ta'lim, tarbiya

Moral values in Mahmud Kashgari's "Devonu Lugotut Turk"

Maftuna Obidjon-kizi Anvarjonova
Scientific advisor: M.Mirzakarimova
Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: The article analyzes the issues of education and upbringing in Mahmud Kashgari's "Devonu Lugotut Turk". Proverbs and sayings in the work highlight the moral values of the Turkic peoples. The study shows that pedagogical ideas are in harmony with today's education.

Keywords: Mahmud Kashgari, Devonu Lugotut Turk, education, upbringing

XI asr turkiy ilm-fanining eng yirik namoyandalaridan biri bo'lgan Mahmud Qoshg'ariy (1017-1105) o'zining "Devonu lug'otit turk" asari orqali nafaqat turkiy tilni tizimli ravishda tadqiq qilgan, balki xalqning axloqiy, ma'naviy va pedagogik qarashlarini ham aks ettirgan. Ushbu asar 1072-1074-yillarda yozilgan bo'lib, Arab olimlariga turkiy tilni o'rgatish maqsadida yaratilgan. Shu bilan birga, u XI asr turkiy jamiyatining axloqiy qadriyatlari, shaxsiy va ijtimoiy tarbiya tamoyillari, oila va mehnatga bo'lgan munosabatini yorituvchi muhim manba sifatida ham qadrlanadi.

Maqolaning maqsadi - "Devonu lug'otit turk" asarida ilgari surilgan ta'lim va tarbiya masalalarini tizimli tahlil qilish, ularning axloqiy, ijtimoiy va pedagogik jihatlarini aniqlash va zamonaviy pedagogik qarashlar bilan solishtirishdir. Tadqiqot davomida filologik tahlil, matnshunoslik usullari va etnopedagogik yondashuvlar qo'llanadi.

Asar nafaqat lug‘at, balki tarbiya qo‘llanmasi sifatida ham qimmatli ekanini ko‘rsatadi: u orqali bilimga intilish, mehnatsevarlik, mardlik, nomus, nutq va so‘z madaniyati kabi axloqiy qadriyatlar shakllangan. Shu bois, maqola “Devonu lug‘otit turk” dagi ta‘lim-tarbiya masalalarini o‘rganish orqali qadimiy turkiy pedagogik tafakkurning mohiyatini yoritishga qaratilgan.

“Devonu lug‘otit turk” asari dastlab lug‘at sifatida yaratilgan bo‘lsa-da, uning pedagogik va axloqiy qirralari ham juda muhimdir. Mahmud Qoshg‘ariy bu asarda turkiy tilni tizimli o‘rganish bilan birga, xalq og‘zaki ijodining eng sara namunalarini - maqol va hikmatlarni - jamlagan. Shu bois, asar nafaqat tilshunoslik manbai, balki tarbiyaviy yo‘riqnoma sifatida ham ahamiyatga ega.

Pedagogik nuqtai nazardan, asar tilni tarbiya vositasi sifatida taqdim etadi. Qoshg‘ariy fikricha, til insonning ma‘naviy shakllanishida, nutq madaniyatini rivojlantirishda va axloqiy me‘yorlarni singdirishda asosiy vosita hisoblanadi. Mazkur lug‘atda keltirilgan maqol va hikmatlar esa yosh avlodni tarbiyalashda, ularning axloqiy, ijtimoiy va shaxsiy fazilatlarini mustahkamlashda ishlatiladi.

Pedagogik jihatdan asarda quyidagi asosiy tamoyillar ajralib turadi:

1. Ilmning o‘rni: Bilimli inson jamiyatda hurmat qozonadi, nodon esa obro‘siz qoladi.

2. Axloqiy tarbiya: Maqol va hikmatlar halollik, mardlik, vatanparvarlik, ota-ona hurmati va so‘z odobi kabi fazilatlarini shakllantiradi.

3. Mehnat va ijtimoiy mas‘uliyat: Harakat va mehnat qadriyat sifatida ulug‘lanadi, dangasalik esa tanqid qilinadi.

4. Oila va jamiyat tarbiyasi: Ota-onaning mas‘uliyati, yosh avlodni odob-axloq va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash muhim ahamiyatga ega.

Shu tariqa, “Devonu lug‘otit turk” nafaqat ilmiy, balki tarbiyaviy va ma‘naviy manba sifatida qadrlanadi. Undagi pedagogik g‘oyalar zamonaviy ta‘lim tamoyillari bilan uyg‘unlashadi va shaxsni jamiyat uchun foydali, axloqiy jihatdan yetuk inson qilib shakllantirishning qadimiy asosini tashkil etadi.

Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida ilm insonning eng muhim axloqiy va ijtimoiy mezoni sifatida namoyon bo‘ladi. Lug‘at shaklida yaratilgan bo‘lishiga qaramay, u minglab maqol va hikmatlar orqali shaxsning donolik, tafakkur va bilimga intilish tamoyillarini yoritadi. Shu bois, asar faqat tilshunoslik manbai emas, balki xalq pedagogikasi va axloqiy tarbiyaning mustahkam manbai hisoblanadi [1].

Asarda bilim va zakovatni aks ettiruvchi parchalar ko‘p uchraydi. Masalan, turkiy xalq maqoli:

“...bilmiş kishi her yerde hürmet görür, bilgisiz kişi özün küçük sanar.”

Ushbu maqol shuni ko'rsatadiki, inson jamiyatda hurmatga sazovor bo'lishi uchun bilim bilan mustahkamlanishi kerak. Ilm - faqat ma'lumot olish emas, balki shaxsiy va ijtimoiy obro'ni ta'minlovchi asosiy omil sifatida talqin qilinadi [1].

Shuningdek, asarda haqiqatni anglash va hayotiy yo'lni bilish haqida she'riy bo'laklar ham uchraydi:

"...hakikati bilgen kişi yolunu bilür, yol bilmägen kişi yoldan çörtülür."

Bu satrlar ilmning faqat nazariy bilim emas, balki hayotiy qaror va ongni shakllantiruvchi vosita ekanini ko'rsatadi [1].

Natijada, ilm bilan axloqiy tarbiya uyg'unligi asarda markaziy g'oya sifatida namoyon bo'ladi: bilim shaxsiyat va jamiyatning barqarorligini ta'minlaydi, nodonlik esa taraqqiyotsizlik va obro'sizlanish sababchisidir [2]. Shu bois, "Devonu lug'otit turk" nafaqat ilmiy, balki tarbiyaviy va ma'naviy manba sifatida yuqori qadriyatga ega.

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida axloqiy tarbiya muhim o'rin tutadi. Lug'at shaklida bo'lishiga qaramay, unda keltirilgan maqol va hikmatlar shaxsning xulq-atvori, nutq madaniyati va jamiyatdagi axloqiy mas'uliyatlarini yoritadi. Shu sababli, asar nafaqat tilshunoslik, balki xalq pedagogikasi va axloqiy tarbiyaning mustahkam manbai sifatida qadrlanadi.

Misollar orqali shaxsni axloqiy yetuklikka yetaklovchi g'oyalar ifodalanadi.

Bu misralar nutqning axloqiy va tarbiyaviy rolini ochib beradi: so'z inson qalbini tarbiyalaydi va jamiyatdagi munosabatlarni tartibga soladi. Shu sababli qadimiy turkiy pedagogik tafakkurda so'z odobi asosiy tamoyil hisoblanadi.

Oila va jamiyat tarbiyasiga alohida e'tibor qaratilgan:

"...ata o'g'ulga edgü yo'l ko'rsatur, o'g'ul ataga hurmat qılır." ("Ota o'g'lini to'g'ri yo'lga boshlaydi, o'g'ul esa otasiga hurmat ko'rsatadi.") [2]

Bu satrlar oila ichidagi axloqiy muomalani, ota-onaning tarbiyaviy mas'uliyatini va farzandning hurmat tuyg'usini yoritadi. Shu tarzda oila - shaxsiy va ijtimoiy tarbiyaning asosiy maktabi sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, mardlik va nomus masalalari ham alohida ko'rsatilgan:

"...er atı erlik birlä qalur, nomus birlä baş balkaynar." [3]

Ushbu misralar shaxsning ichki va tashqi axloqiy bezagi sifatida mardlik va nomusni aks ettiradi. Shu orqali tarbiyaviy maqsad - shaxsni jamiyat uchun foydali va axloqiy jihatdan yetuk inson sifatida shakllantirish - aniq ko'rinadi.

Natijada, "Devonu lug'otit turk" asarida axloqiy tarbiya konsepsiyasi keng va tizimli tarzda ifodalanadi: nutq madaniyati, oila odobi, mehnatsevarlik, mardlik va nomus kabi qadriyatlar shaxs va jamiyat uchun asosiy tarbiyaviy mezon sifatida namoyon bo'ladi [4].

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida mehnat va ijtimoiy mas'uliyat shaxsiy va jamiyat tarbiyasining asosiy ustunlari sifatida ko'rsatiladi.

Asarda tirishqoqlik, mas'uliyat va mehnatsevarlik yuksak qadriyat sifatida ta'kidlanadi, dangasalik esa tanqid qilinadi. Shu jihat asarni nafaqat tilshunoslik, balki xalq pedagogikasi va axloqiy tarbiyaning mustahkam manbai sifatida qadrlashga asos bo'ladi.

Asar shaxsning hayotdagi muvaffaqiyati faqat mehnat va tirishqoqlik bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Ilm va tirishqoqlik nafaqat shaxsiy manfaat, balki jamiyat farovonligi va shaxsiy ma'naviy yetuklik uchun ham zarurdir [5].

Shuningdek, asarda shaxsning jamiyat oldidagi mas'uliyati ham alohida ta'kidlanadi. Mehnat va jasorat shaxsiyatning ajralmas qismi sifatida ko'rsatiladi va har bir insonning ijtimoiy mas'uliyatini yoritadi.

Shu tarzda, "Devonu lug'otit turk" da mehnat va ijtimoiy mas'uliyat konsepsiyasi shaxsiy fazilatlar bilan ijtimoiy majburiyatlarni uyg'unlashtiradi. Bilimga intilish, axloqiy yetuklik va mehnatsevarlik bir-birini to'ldiradi va insonni jamiyat uchun foydali, axloqiy jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantiradi [6].

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ilm, axloqiy tarbiya, oila, mehnat va til madaniyati bir-biri bilan uzviy bog'langan holda inson shakllanishining asosiy tamoyillari sifatida yoritiladi. Asarda ilm insonning eng muhim axloqiy va ijtimoiy mezoni sifatida namoyon bo'ladi. Lug'at shaklida yaratilgan bo'lishiga qaramay, u minglab maqol va hikmatlar orqali shaxsning donolik, tafakkur va bilimga intilish tamoyillarini aks ettiradi. Shu bois, asar nafaqat tilshunoslik manbai, balki xalq pedagogikasi va axloqiy tarbiyaning mustahkam manbai sifatida qadrlanadi [7]. Ilm shaxsning hayotdagi muvaffaqiyatiga erishishida asosiy vosita bo'lib, nafaqat shaxsiy manfaat, balki jamiyat farovonligi va shaxsiy ma'naviy yetuklik uchun ham zarurdir.

Asarda axloqiy tarbiya ham markaziy o'rin tutadi. Shaxsning xulq-atvori, nutq madaniyati va jamiyatdagi axloqiy majburiyatlari maqol va hikmatlar orqali yoritiladi. Dangasalik, loqaydlik va mas'uliyatsizlik tanqid qilinadi, axloqiy fazilatlar esa yuksak qadriyat sifatida ko'rsatiladi. Nutq madaniyati shaxsiy axloq va jamiyat tarbiyasining ajralmas qismi sifatida talqin qilinadi; so'z odobi, o'rinli va mazmunli nutq insonning ma'naviy darajasini belgilaydi, yaxshi so'z do'stlikni mustahkamlaydi, yomon so'z esa adovatni kuchaytiradi [8].

Oila jamiyatning asosiy tarbiya makoni sifatida talqin qilinadi. Farzand tarbiyasida ota-onaning mas'uliyati, nasl-nasab pokligi, oilaviy birlik va totuvlik muhim o'rin egallaydi. Farzandni yoshligidan mehnatsevarlik, odob, jasorat va axloqiy fazilatlar ruhida tarbiyalash Qoshg'ariy qarashlarining asosiy g'oyasini tashkil etadi. Ushbu yondashuv zamonaviy pedagogikada "ijtimoiylashuv jarayoni" tushunchasi bilan hamohang bo'lib, shaxsning jamiyatga moslashuvi va ijtimoiy fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Asarda mehnat insonning asosiy burchi sifatida yuksak qadrlanadi. Halol rizq topish, kasb-hunar egallash va jamiyatga foyda keltirish shaxsiy va ijtimoiy axloqiy tamoyillar sifatida talqin qilinadi. Dangasalik va mas'uliyatsizlik tanqid qilinadi, mehnat va tirishqoqlik esa shaxsiy va jamiyat farovonligi uchun zarurdir. Shu bilan birga, mehnat va jasorat shaxsiyatning ajralmas qismi sifatida yoritiladi [9].

Qoshg'ariy tilni tarbiyaning muhim vositasi sifatida ko'radi. Nutq madaniyati va so'z odobi shaxsning ma'naviy saviyasini belgilaydi va axloqiy yetuklikni namoyon qiladi. Shu bois, o'rinli va mazmunli nutq shaxs va jamiyat tarbiyasining ajralmas qismi sifatida talqin qilinadi.

Shunday qilib, "Devonu lug'otit-turk" asarida ilm, axloqiy tarbiya, oila tarbiyasi, mehnatsevarlik va til madaniyati bir-biri bilan uzviy bog'langan holda insonning shaxsiy va ijtimoiy yetukligini shakllantirishning asosiy omillari sifatida namoyon bo'ladi.

"Barcha insonlar mehribon bo'lsin, foydali ish qilsin, keskin so'zlamasin va adolatli bo'lsin."

Bu parchada axloqiy fazilatlar - mehr-muruvvat, foydalilik, so'zga ehtiyotkorlik va adolat - bevosita targ'ib qilingan. Shu jumladan, Mahmud al-Kashgari turkiy xalqlarga yaxshi xulq va odob qoidalarini o'rgatishga alohida e'tibor berganligini ko'rsatadi.

Ushbu maqolada Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asaridagi pedagogik, axloqiy va ma'naviy g'oyalar tizimli tarzda o'rganildi. Lug'atdagi maqollar, hikmatlar va leksik birliklar yoshlarni ilmga intilish, mehnatsevarlik, axloqiy komillik, vatanparvarlik va jasorat kabi fazilatlar bilan tarbiyalashdagi roli yoritildi. Asar nafaqat til boyligi manbai sifatida, balki tarbiyaviy va pedagogik vosita sifatida ahamiyatli ekanligi ko'rsatildi.

Ushbu maqolada lug'atning pedagogik mohiyati, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi roli va ilm hamda mehnatga oid tamoyillari tahlil qilindi, shuningdek, asarning zamonaviy ta'lim jarayonlariga tatbiq etilishi ilmiy jihatdan asoslandi. Maqolada keltirilgan tahlil va misollar shuni ko'rsatadiki, Mahmud Qoshg'ariyning lug'ati yoshlarni axloqiy, ma'naviy va intellektual jihatdan yetuk shaxs sifatida tarbiyalashda muhim manba va ilmiy ahamiyatga ega.

Natijada, maqolada yoritilgan tahlil tarbiyaviy, axloqiy va pedagogik qadriyatlarni ilmiy asoslangan tarzda ochib beradi, lug'atning zamonaviy pedagogika va ta'lim jarayonlarida qo'llanilishi imkoniyatini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi va yoshlarni shakllantirishdagi o'rni muhimligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qoshg'ariy M. Devonu Lug'otit-Turk. - Toshkent: Fan, 1960. - 448 b.

2. Madaminjonovna, M. M. METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES.
3. Muhammaddilyor Diyorbek O'G'Li Uzoqjonov, & Maxliyoxon Madaminjonovna Mirzakarimova (2025). Atrof-muhitni asrash va ekologik barqarorlikni ta'minlash muammolari. Science and Education, 6 (12), 17-21.
4. Mirzakarimova, M. (2025). O 'QUVCHILARDA TADBIRKORLIK TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIAGNOSTIK TAHLILI. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 1-1.
5. Mirzakarimova, M. (2025). Didactic Effectiveness of Teaching General Sciences with an Entrepreneurial Orientation. Journal of Institutional Research South East Asia, 23(3).
6. Uzoqjonov, M. D. O. G. L., & Mirzakarimova, M. M. (2025). Zamonaviy texnologiyalarning atrof-muhitga ta'siri. Science and Education, 6(11), 281-284.
7. El-Atrash, A., Zaki, S., Tousson, E., & Negm, M. (2022). Copper oxide nanoparticles induced liver and kidney toxicity in rat. Asian Journal of Biochemistry, Genetics and Molecular Biology, 12(4), 154-160.
8. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonov, M. D. O. G. L. (2025). Zamonaviy axborot texnologiyalariga o 'tishda axborot xavfsizligi. Science and Education, 6(10), 89-93.
9. МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2022). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ТАДБИРКОРЛИККА ЙУНАЛТИРИБ У^ ИТИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ.
10. Madaminjonovna, M., & Uzoqjonov, M. (2025). The possibilities of solving environmental problems through technology. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(7), 11-15.
11. Uzoqjonov, M., & Mirzakarimova, M. (2025). The role and significance of artificial intelligence in modern society. Technical Science Integrated Research, 1(6), 8-10.
12. Mirzakarimova, M., & Uzoqjonov, M. (2025). Information security in information-communication technologies. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(6), 8-11.
13. Умнов, Д. Г., Кариев, А. Д., Тешабоев, А. Ю., & Мирзакаримова, М. М. (2024). Формирование финансовой грамотности и культуры потребления у старших дошкольников. Перспективы науки и образования, (6 (72)), 420-436.
14. MADAMINJONOVNA, M. X. T. T. Y. (2022). NALTIRIB O'QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI. Nova. Pub, 1-128.
15. Madaminjonovna, M. M. (2024). ECOLOGICAL-VALEOLOGICAL CULTURE IN THE" MAN-NATURE-SOCIETY" SYSTEM. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(5), 51-55.

16. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). Pedagogik mahoratning shakllanishi va rivojlanishi. Science and Education, 5(3), 264-269.
17. Mirzakarimova, M. M. (2024). O'qituvchining muomala madaniyati. Science and Education, 5(4), 278-282.
18. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). "Avesto" va pedagogik fikrlar rivoji. Science and Education, 5(2), 224-228.
19. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). Scientific and pedagogical activity of Imam al-Bukhari. Science and Education, 4(12), 321-324.
20. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash muammolarini o'rganish va bartaraf qilish. Science and Education, 4(11), 78-83.
21. Mirzakarimova, M. (2023). CLIL TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATION METOD VA VOSITALAR. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (6), 410-415.
22. Мирзакаримова, М. М. (2020). Умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education, 1(4), 97-103.
23. Мирзакаримова, М. М. (2020). ESSENTIAL COMPOSITION OF ENTREPRENEURSHIP FUNCTIONAL LITERACY. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL" INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY, 1(1), 63-65.
24. Mirzakarimova, M. M. (2022). The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. Telematique.-2022.-S, 7128-7131.
25. Мирзакаримова, М. М. (2020). Замонавий шароитларда умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education, 1(4), 216-222.
26. Mirzakarimova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF STUDENTS'ENTREPRENEURIAL SKILLS DEVELOPMENT THROUGH CLIL TECHNOLOGIES. Академические исследования в современной науке, 2(8), 92-94.
27. Madaminjonovna, M. M. (2023). Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. International Journal of Human Computing Studies, 5(3), 15-17.